

А. Ф. Лозинський¹, С. О. Лозинська²

¹Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

²Львівська медична академія імені Андрея Крупинського, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7282-6299> – А. Ф. Лозинський

<https://orcid.org/0000-0001-8542-7414> – С. О. Лозинська

a.lozynskiy@ldubgd.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Соціальна робота – порівняно нове явище в дослідженні проблем європейської історії. Раніше вона не виділялася у якості самостійного напрямку в діяльності органів державної влади та військового управління. Тому організація українцями соціальної допомоги під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) потребує значної уваги у висвітленні актуальних питань історії, зокрема, історії глобальних військових конфліктів ХХ ст. В статті характеризується діяльність українського відділення Всеросійського земського союзу, Комітету Південно-Західного фронту допомоги хворим і пораненим воїнам Всеросійського союзу міст, Товариства Червоного Хреста України, відомих українських меценатів та інших неурядових організацій в роки Першої світової війни у напрямку соціальної роботи з військовослужбовцями, фронтовиками і цивільним населенням. Розглядаються напрямки та результати роботи цих установ. Наголошується, що це важливий напрямок турботи суспільства про забезпечення життєдіяльності окремої верстви населення в екстремальних умовах – військовослужбовців. Досвід такої діяльності засвідчив переваги громадської ініціативи над бюрократичним державним апаратом.

Ключові слова: Перша світова війна, Всеросійський земський союз, Комітет Південно-Західного фронту, Товариство Червоного Хреста, громадська організація, меценат, доброчинність, соціальна робота, біженці, військовослужбовці.

A. F. Lozynskiy¹, S. O. Lozynska²

¹Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

²Lviv Medical Academy named after Andrey Krupinsky, Lviv, Ukraine

FEATURES OF SOCIAL WORK IN THE TERRITORY OF UKRAINE DURING THE FIRST WORLD WAR

Social work is a relatively new phenomenon in the study of European history. Previously, it did not stand out as an independent direction in the activities of public authorities and military administration. Therefore, the organisation of social assistance by the Ukrainians during the First World War (1914–1918) needs considerable attention in covering current issues of history, in particular, the history of global military conflicts of the twentieth century. The article describes the activities of the Ukrainian branch of the All-Russian Zemsky Union, the Committee of the South-Western Front of Assistance to Sick and Injured Soldiers of the All-Russian Union of Cities, the Red Cross Society of Ukraine, well-known Ukrainian philanthropists and other non-governmental organisations in the years of First World War towards social work with servicemen, veterans and civilians. The directions and results of the work of these institutions are considered. It is emphasised that this is an important area of concern for society to ensure the livelihoods of individual segments of the population in extreme conditions – military. The experience of such activity testified to the advantages of public initiative over the bureaucratic state apparatus.

Keywords: First World War, All-Russian Zemsky Union, South-Western Front Committee, Red Cross Society, public organisation, philanthropist, charity, social work, refugees, servicemen.

Постановка проблеми. Соціальна робота – порівняно нове явище в дослідженні проблем європейської історії. Раніше вона не виділялася у якості самостійного напрямку в діяльності органів державної влади та військового

управління. Тому організація українцями соціальної допомоги під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) потребує значної уваги у висвітленні актуальних питань вітчизняної історії та історії соціальної роботи, зокрема, історії

глобальних військових конфліктів ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти соціальної політики під час Першої світової війни знайшли відображення у працях, присвячених бойовим діям на українських землях в роки війни [18], та новітніх дослідженнях з історії української благодійності [8; 5].

Відаючи належне науковцям, праці яких фактично започаткували в сучасній українській історіографії окремий напрямок – дослідження соціальної роботи під час війни, необхідно вказати на відсутність робіт, які б у повному обсязі висвітлювали проблеми організації соціальної опіки військовослужбовців. В дослідженні цієї проблеми відсутній системний підхід, що потребує послідовного розкриття таких аспектів соціальної допомоги, як ролі окремих відомств та установ, осередків громадської опіки, меценатів, благодійників. Отже, **метою пропонованої статті** є окреслення організаційних засад здійснення соціальної роботи на території України у роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу.

Масштаби воєнних дій на фронтах Першої світової війни викликали необхідність у наданні термінової допомоги десяткам тисяч військовослужбовців, серед яких було чимало українців. Розділені між різними воюючими блоками, не маючи своєї держави, вони змушені були воювати один проти одного у складі збройних сил Російської імперії чи Австро-Угорської монархії. За роки війни в російській армії перебувало близько 4,5 млн наддніпрянців, а в австро-угорській – понад 300 тис. галичан, буковинців і закарпатців [18].

Ведення активних воєнно-політичних дій зумовило певні зміни в системі військового управління Російською імперією. В середині липня 1914 р. набрало чинності «Положення про польове управління військами». Цим актом, а також «Особливими Правилами про місцевості, оголошені на воєнному стані», визначалися повноваження військової влади та її взаємовідносини з державними чи місцевими органами влади у питаннях організації соціальної допомоги. У серпні 1915 р. починає діяти Особлива нарада з оборони. До її складу входили представники Державної Ради і Державної Думи, вищі царські чиновники, великі промисловці-олігархи. Особлива нарада отримала право розподіляти державні військові замовлення і контролювати їх виконання, включно й щодо забезпечення соціальної допомоги військовослужбовцям. Однак, без широкої підтримки громадськості царський уряд не міг обійтися. Тисячі осіб надавати допомогу воїнам,

збираючи і відправляючи на фронт різний одяг, білизну, теплі речі, продукти харчування та ін. Можна сказати, що в такій формі відродилася благодійність [9, с. 11].

Нездатність вести ефективну соціальну політику спонукала російську владу передати частину воєнно-господарських функцій громадським організаціям. Діяльність мережі місцевих громад, організацій і товариств з надання соціальної допомоги була одним з характерних виявів життя воєнного часу. Так, при установі Державного банку в Сумах діяло товариство з надання допомоги воїнам. Звіт про його діяльність за грудень 1914 р. свідчить, що завдяки піклуванню добродійників на фронт було відправлено понад 39 тис. предметів білизни і теплих речей, близько 7 тис. пакетів подарунків та майже 200 пудів різних продуктів харчування (в основному у розфасованому вигляді) [16].

Серед громадських організацій, що надавали соціальну допомогу в роки війни, помітну роль відігравали Всеросійський земський союз допомоги хворим і пораненим воїнам (ВЗС), Комітет Південно-Західного фронту допомоги хворим і пораненим воїнам Всеросійського союзу міст (ВСМ), Товариство повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам й їхнім сім'ям та ін. Українська організація – Південно-Західний комітет ВСМ, утворена в січні 1915 р. у Львові (з червня 1915 р. в Києві), складалася з Південно-Західного обласного комітету та губернських земських комітетів Київщини, Волині й Поділля. Під час війни ці організації проводили роботу в галузі військово-санітарної справи і постачання військ. На думку сучасної київської дослідниці Ніни Загребельної ці організації «відчутно потіснили позиції держави у сфері опіки постраждалих фронтовиків і цивільного населення, особливо у медично-санітарній галузі, що, зрештою, відчутно посилювало громадські впливи у галузі соціальної опіки» [9, с. 1].

Внаслідок військових поразок на фронтах у 1915 р. російський уряд став «м'якшим» у відношенні до українців. Визнаючи головною причиною поразок погану підготовку військових кадрів, уряд погодився на громадську допомогу з боку наддніпрянських українців. Багато українців вступило до Комітету Південно-Західного фронту ВСМ, головою якого восени 1915 р. став знаний український громадський діяч, барон Федір Штейнгель (1870–1946 рр.) [12]. Керівний склад Комітету був майже виключно українським: Микола Біляшівський, Дмитро Дорошенко, Андрій Ніковський, Федір Матушевський, Володимир Леонтович, Іван Красковський та ін. [3, с. 129–133]. Комітет проводив соціальну

роботу з військовослужбовцями і біженцями, надавав допомогу продуктами харчування, ліками, санітарно-епідемічними заходами; займався відновленням інфраструктури прифронтової смуги, створенням кооперативних і торговельних закладів для місцевого населення, працевлаштуванням біженців та ін. [2, с. 7]. Також, Комітет зробив певний внесок у розвиток української освіти. Зокрема, під час війни, за кошти Комітету в Галичині і Буковині було відкрито сотні дитячих притулків та україномовних народних шкіл, надано матеріальну допомогу українським гімназіям у Тернополі, Чорткові, Чернівцях та ін. [10, с. 261].

Масштабну соціальну роботу під час війни розгорнули 82 українських губернських і повітових осередки, Київський, Харківський і Катеринославський обласні комітети ВЗС і ВСМ. Восени 1914 р. у Миколаєві, при сприянні ВСМ, утворюється благодійна організація – Комітет допомоги військовим, які вийшли з госпіталів [4, с. 47]. Найбільш активно соціальна робота проводилась у Харківській губернії, де благодійну допомогу військовослужбовцям надавали різні державні і приватні організації, установи та окремі особи [22].

Місцеві губернські і повітові комітети організували й облаштовували військові госпіталі, лазарети, розподільники, санітарні поїзди, забезпечували їх усім необхідним. В госпіталях проводили лікування хворих з усіма видами поранень, а також інфекційних, туберкульозних і психічно хворих фронтників, поранених, яким було необхідне бальнеологічне лікування. Найбільша кількість військових лікувальних закладів функціонувала при Харківському, Київському і Катеринославському губернських комітетах ВЗС та Харківському обласному комітеті ВСМ. Так, станом на 1 жовтня 1916 р. лише комітети ВЗС в українських губерніях утримували понад 47 тис. госпітальних ліжок із майже 193 тис. у всій імперії, тобто четверту їх частину. З них майже третина (близько 16 тис.) розмішувалася в лікувальних закладах Харківської губернії [23]. Благодійні організації надавали соціальну допомогу й воїнам з інвалідністю, зокрема, відкривали ремісничі майстерні, де вони виконували нескладну ручну роботу (шили одяг і взуття для армії, виготовляли протези та ін.). Також, Комітет Південно-Західного фронту в прифронтових районах Галичини, Волині, Поділля та Буковини у 1914–1915 рр. здійснював ряд медично-санітарних заходів. Зокрема, надавав пораненим воїнам першу хірургічну допомогу, транспортував поранених на стаціонарне лікування тощо [10, с. 262]

Не дивно, що саме ВЗС і ВСМ, перебирають на себе частково функції державних органів у напрямку забезпечення соціальної допомоги військовослужбовцям, тим самим засвідчивши важливу роль громадських організацій у вирішенні найбільш нагальних проблем, викликаних екстремальними умовами воєнного часу.

Вагомий внесок у сферу соціальної допомоги під час Першої світової війни здійснила міжнародна гуманітарна організація Червоний Хрест. До повноважень Товариства Червоного Хреста належали: допомога одягом, медикаментами, продовольством; облаштування пунктів першої допомоги пораненим; формування та утримання пунктів харчування, відпочинку при залізницях і евакопунктах; організація соціальної допомоги пораненим і хворим солдатам; матеріальне забезпечення військових лікарень та ін.

Життя сотень тисяч поранених воїнів було врятовано завдяки переливанню крові, яку здавали донори в тилу і на фронті. Товариство Червоного Хреста України підготувало і скерувало на фронт тисячі медичних сестер, санінструкторів та сандружин. Вони перебували поруч з бійцями, працювали в санітарних поїздах. Активісти Червоного Хреста надавали безпосередню допомогу пораненим і хворим воїнам на полях битв, при їх транспортуванні в тил чи госпіталі. У період воєнних дій сестри милосердя працювали там, де вони були найбільше потрібні – на лінії фронту [21, с. 104–105].

Під час війни ефективно працювала структура Катеринославського відділення Червоного Хреста, де функціонувало ряд госпіталів, оснащених сучасним на той час обладнанням, сформовано декілька мобільних пересувних лазаретів, здійснено підготовку фахового медичного персоналу та ін. Значну допомогу пораненим надавав лазарет у м. Житомирі, що був організований зусиллями добродійниці й громадської діячки Наталії Оржевської (1859–1939 рр.) – голови Волинського губернського комітету Червоного Хреста [13].

На початковому етапі війни в підпорядкуванні Товариства Червоного Хреста України перебувало 115 общин сестер милосердя. За різними підрахунками у 1916 р. на фронті було близько 17,5 тис. медичних сестер, які обслуговували більш ніж 2 тис. польових і тилкових установ Червоного Хреста, 71 госпіталь на 44 600 ліжок-місць, етапні й пересувні лазарети, 11 санітарних поїздів, санітарні транспорти, харчові й перев'язочні пункти, дезінфекційні камери, рентгенівські й хірургічні загоны швидкого реагування, два плавучих

госпіталі у Чорному морі, три бактеріологічні лабораторії, шість польових складів та ін. [7].

Отже, громадські організації гуманітарного спрямування під час Першої світової війни стали важливою складовою у вирішенні соціальних проблем військовослужбовців. Досвід такої діяльності засвідчив переваги громадської ініціативи над бюрократичним державним апаратом.

Певну соціальну допомогу надавали відомі українські меценати. Насамперед можна відзначити родину козацько-міщанських дворян Терещенків [6; 19], родом з м. Глухова на Слобожанщині (тепер Сумська обл.), які займали провідне місце у цукровому, гуральному, сільськогосподарському, суконному виробництві та лісообробці (мали у власності більше 200 тис. десятин землі). Щороку на їхніх підприємствах виробляли продукції на понад 20 млн крб. Розвиваючи українську промисловість в Російській імперії, вони не забували й про надання соціальної допомоги потребуючим верствам суспільства. Зокрема, під час війни з добродійною метою родина Терещенків витратила майже 5 млн крб., в основному на функціонування благодійних військових лазаретів [11, с. 14]. Так, у м. Києві вони утримували шість лазаретів для хворих і поранених військовослужбовців й два притулки для солдат з ампутованими кінцівками. Михайло Терещенко (1886–1956 рр.; підприємець і політичний діяч, член IV-ої Державної Думи Російської імперії) під час війни був, спочатку уповноваженим Товариства Червоного Хреста на Південно-Західному фронті, потім помічником завідувача санітарними організаціями на цьому ж фронті. Входив до керівного складу місцевих комітетів ВСМ і ВЗС, з липня 1915 р. до лютневої революції 1917 р. керував військово-промисловим комітетом у м. Києві, очолював Київське відділення із забезпечення воїнів з інвалідністю протезами [20].

Особливе значення у процесі надання соціальної допомоги відводилось церкві [1; 14]. Величезне психологічне і фізичне напруження в боях потребувало духовної підтримки для всього особового складу військових підрозділів з боку церковних представників. Постійна небезпека, близькість загибелі мимоволі переносили думки солдат і офіцерів до питань вічності й смислу життя. На ці та інші питання відповідь могли дати лише священики (військові капелани). Вони перебували безпосередньо з солдатами в окопах, на передовому перев'язочному пункті, надаючи моральну й духовну підтримку пораненим [15, с. 242]. Посильну допомогу священики надавали в догляді за пораненими у військових лазаретах та шпиталях Червоного Хреста.

Висновки з дослідження. Таким чином соціальна робота у роки Першої світової війни засвідчила, що це важливий напрямок турботи суспільства про забезпечення життєдіяльності окремої верстви населення в екстремальних умовах – військовослужбовців. Значна роль в її здійсненні відводилась різним гуманітарним відомствам та установам, осередкам громадської соціальної допомоги, окремим вітчизняним меценатам та духовним особам.

Список літератури:

1. Великий Р., Лозинський А. Благодійна та духовна опіка військовослужбовців в роки Першої світової війни. Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: зб. матеріалів ІХ-ої Міжнар. конф. (м. Львів, 24 листопада 2016 р.). Львів: ЛПБА УПЦ КП, 2016. С. 69–72.

2. Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911–1920 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук 07.00.01. Черкаси: [б. в.], 2004. 20 с.

3. Грабовський С. Генії проти ідіотів: Алгоритми української історії. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2012. 448 с.

4. Гузенко Ю. І. Діяльність благодійних товариств Миколаєва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Наукові праці Миколаївської філії Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія». Т. V. Історичні науки. Миколаїв: Вид. центр МФ НаУКМА, 2000. С. 44–48.

5. Донік О. М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. 9. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 61–86.

6. Донік О. М. Родина Терещенків в історії добродійності. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. 314 с.

7. Жінки в Першій світовій війні. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Жінки_в_Першій_світовій_війні

8. Загребельна Н., Коляда І. Велика війна: українство і благодійність (1914–1917 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2006. 193 с.

9. Загребельна Н. І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук 07.00.01. Київ: Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2004. 20 с.

10. Загребельна Н. І. Провідні гуманітарні громадські організації в Україні у період Першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. VI. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 255–269.

11. Ісса Т. В. Роль приватних дворянських лазаретів в організації медичної допомоги під час Першої світової війни. Історичні студії

суспільного прогресу. Вип. 1; Глухівський нац. пед. ун-т імені О. Довженка, Нац. наук. с.-г. б-ка, Нац. акад. аграр. наук України. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2014. С. 12–16.

12. Климчук А.М. Був такий барон...: [Про барона Рудольфа фон Штейнгеля]. Електронна б-ка Веб-сайту «Історична Волинь». Читальний зал – Видатні діячі Волині.

URL: istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=320&catid=31&Itemid=17

13. Ковальчук І.В. Економічний стан і соціальна сфера Житомира напередодні і в роки Першої світової війни.

URL: eprints.zu.edu.ua/18647/1/tmpD5.pdf

14. Лозинський А. Військове духовенство в роки Першої світової війни. Українознавство: наук. журнал НДІ українознавства МОН України. 2017. № 1–2 (62–63). С. 89–97.

15. Малишко С.В. Пастирська діяльність російського військового духівництва в умовах Першої світової війни. Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту імені Т.Г. Шевченка. Вип. 87. Чернігів: ЧНПУ, 2011. С. 240–244.

16. Перша світова війна 1914–1918 років на сторінках документів Державного архіву Сумської області. URL: daso.sumy.ua/index.php?Itemid=81&id

17. Перша світова війна. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Перша_світова_війна

18. Реєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 3–37.

19. Терещенки (рід). Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: [uk.wikipedia.org/wiki/Терещенки_\(рід\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Терещенки_(рід))

20. Терещенко Михайло Іванович. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Терещенко_Михайло_Іванович

21. Тітовська Ж.В. Особливості розвитку «сестринського руху» в Російській імперії під час Першої світової війни (1914–1918 рр.). Збірник наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». Харків, 2014. Вип. 51. С. 103–109.

22. Хаустова О.В. Організація благодійної діяльності в Харківській губернії з початком Першої світової війни. Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія». Вип. 36. Харків, 2004. С. 68–77.

23. Шпиталі на території України в роки Першої світової війни.

URL: reftur.org.ua/moreinfo.php?diplomID

References:

1. Velykyi, R. and Lozynskyi, A. (2016). Blahodiina ta dukhovna opika viiskovosluzhbovtiv v roky Pershoi svitovoi viiny [Charitable and spiritual care of soldiers during First World War]. Christian

sacred tradition: faith, spirituality and art. Collection of the ninth international conference, pp. 69-72. Lviv: LPBA UPTs KP [in Ukrainian].

2. Verkhovtseva, I.H. (2004). Activities zemstvos of the Right-bank Ukraine (1911-1920). Abstract of Ph.D. Dissertation. Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University [in Ukrainian].

3. Hrabovskyi, S. (2008). Henii proty idiotiv: Alhorytmy ukrainskoi istorii [Geniuses against idiots: Algorithms of Ukrainian history]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos» [in Ukrainian]. ISBN 978-966-193-128-1.

4. Huzenko, Yu.I. (2000). Diialnist blahodiinykh tovarystv Mykolaieva naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Activities of charitable societies of Mykolaiv in the late XIX – early XX centuries]. Scientific works of the Mykolayiv branch of NaUKMA: Historical sciences, vol. 5, pp. 44-48. Mykolayiv [in Ukrainian]. ISSN: 2311-1674.

5. Donik, O.M. (2005). Hromadska blahodiinist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Public Charity in Ukraine during the First World War]. Problems of the history of Ukraine of the XIX – beginning of XX centuries, vol. 9, pp. 61-86. Kyiv [in Ukrainian]. ISSN 2307-5791.

6. Donik, O.M. (2004). Rodyna Tereshcheniv v istorii dobrochynnosti [The Tereshchenko family in the history of charity]. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine [in Ukrainian]. ISBN: 966-02-2994-1.

7. Women in the World War First. Wikipedia. Available at: < https://uk.wikipedia.org/wiki/Жінки_в_Першій_світовій_війні > [Accessed 7 June 2018] [in Ukrainian].

8. Zahrebelna, N. and Koliada, I. (2006). Velyka viina: ukrainstvo i blahodiinist (1914-1917 rr.) [The Great War: Ukrainianity and Charity (1914-1917)]. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, Mykhailo Dragomanov National Pedagogical University [in Ukrainian]. ISBN 966-02-3888-6.

9. Zahrebelna, N.I. (2004). Public humanitarian organizations in Ukraine during the First World War. Abstract of Ph.D. Dissertation. Mykhailo Dragomanov National Pedagogical University [in Ukrainian].

10. Zahrebelna, N.I. (2003). Providni humanitarni hromadski orhanizatsii v Ukraini u period Pershoi svitovoi viiny: stvorennia, struktura, sotsialna baza, dzherela finansuvannia [Leading public humanitarian organizations in Ukraine during the First World War: creation, structure, social base, sources of funding]. Problems of the history of Ukraine of the XIX – beginning of XX centuries, vol. 6, pp. 255-269. Kyiv [in Ukrainian]. ISSN 2307-5791.

11. Issa, T. V. (2014). Rol pryvatnykh dvorianskykh lazaretiv v orhanizatsii medychnoi dopomohy pid chas Pershoi svitovoi viiny [The Role of Private Noble Infirmary in the Organization of

Medical Assistance during the First World War]. Olexander Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University: Historical studies of social progress, vol. 1, pp. 12-16. Glukhiv [in Ukrainian]. ISSN 2411-1600.

12. Klymchuk, A.M. (2012). Buv takyi baron...: [Pro barona Rudolfa fon Shteingelia] [There was such a baron...: [About Baron Rudolf von Shteingel]]. Istorychna Volyn. Available at:

< istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=320&catid=31&Itemid=17 > [Accessed 23 January 2018] [in Ukrainian].

13. Kovalchuk, I.V. (2015). Ekonomichnyi stan i sotsialna sfera Zhytomyra naperedodni i v roky Pershoi svitovoi viiny [Economic situation and social sphere of Zhytomyr before and during the First World War]. Available at:

< eprints.zu.edu.ua/18647/1/tmpD5.pdf > [Accessed 25 January 2018] [in Ukrainian].

14. Lozynskiy, A. (2017). Viiskove dukhovenstvo v roky Pershoi svitovoi viiny [Military clergy during the First World War]. Ukrainoznavstvo, no. 1-2 (62-63), pp. 89-97 [in Ukrainian]. ISSN 2413-7065.

15. Malyshko, S.V. (2011). Pastyrskaya diialnist rosiiskoho viiskovoho dukhivnytstva v umovakh Pershoi svitovoi viiny [Pastoral activity of the Russian military clergy in the First World War]. Bulletin of Taras Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University, vol. 87, pp. 240-244. Chernihiv [in Ukrainian]. ISSN 2663-9114.

16. The First World War of 1914-1918 on the pages of documents of the State Archives of Sumy region. Available at:

< <http://daso.sumy.ua/index.php?Itemid=81&id> > [Accessed 9 June 2018] [in Ukrainian].

17. First World War. Wikipedia. Available at:

< uk.wikipedia.org/wiki/Перша_світова_війна > [Accessed 16 July 2018] [in Ukrainian].

18. Reient, O. and Yanyshyn, B. (2004). Ukraina v period Pershoi svitovoi viiny: istoriohrafichnyi analiz [Ukraine in the First World War: A Historiographical Analysis]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, no. 4, pp. 3-37 [in Ukrainian]. ISSN 0130-5247.

19. Tereshchenko (genus). Wikipedia. Available at: < [uk.wikipedia.org/wiki/Терещенки_\(рід\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Терещенки_(рід)) > [Accessed 27 July 2018] [in Ukrainian].

20. Tereshchenko Mykhailo Ivanovych. Wikipedia. Available at:

< uk.wikipedia.org/wiki/Терещенко_Михайло_Іванович > [Accessed 27 July 2018] [in Ukrainian].

21. Titovska, Zh.V. (2014). Ocoblyvosti rozvytku «sestrynskoho rukhu» v Rosiiskii imperii pid chas Pershoi svitovoi viiny (1914-1918 rr.) [Features of the development of the «Nursing Movement» in the Russian Empire during the First World War (1914-1918)]. Collection of scientific works of Hryhorii Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University: History and Geography Series, vol. 51, pp. 103-109. Kharkiv [in Ukrainian]. ISSN 2312-1866.

22. Khaustova, O.V. (2004). Orhanizatsiia blahodiinoi diialnosti v Kharkivskii hubernii z pochatkom Pershoi svitovoi viiny [Organization of charitable activities in the Kharkov province since the beginning of the First World War]. Bulletin of Vasyl Karazin Kharkiv National University: History Series, vol. 36, pp. 68-77. Kharkiv [in Ukrainian]. ISSN 2220-7929.

22. Hospitals in Ukraine during the First World War. Available at: < reftur.org.ua/moreinfo.php?diplomID > [Accessed 10 June 2018] [in Ukrainian].

© А. Ф. Лозинський, С. О. Лозинська, 2023.

Оглядова стаття.

Надійшла до редакції 27.11.2023.

Прийнято до публікації 13.12.2023.